

KADIN DENGBEJLER: 'VAN KADIN SANATÇILAR DAYANIŞMA VE YARDIMLAŞMA DERNEĞİ ÖRNEĞİ'

Selda Öztürk

Abstract

Women Dengbêj: A Case Study of 'Van Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği'

Dengbêjlik forms the basis of Kurds' oral tradition. As is true for the other social structures, *dengbêjlik* has also existed as a male dominated field produced and reproduced within the patriarchal system. That is why women *dengbêj* have been suppressed and oppressed with the discourses such as "it's a sin, shame or immoral" as a facet of the male dominated mind, and many of these women have been made invisible and inaudible.

On the other hand; "despite" their gendered roles, women have continued to exist as a part of the oral tradition and they are the ones who have made the major contribution to the reproduction and continuity of tradition. They act as the cultural bearers from past to present as well as to the future.

Women *dengbêj* from Meyrem Xan and Dengbêj Gulê to some of the present day *dengbêj*, they have succeeded to exist as a result of their struggle against all of the barriers produced by and within the patriarchal system. In this sense, it's so valuable for their experiences and productions to be made visible and shared. I hope that it also will contribute to the debates around women's gendered roles.

In this work, I will be presenting how women *dengbêj* survive and realize themselves in the light of the data which will come from the in-depth interviews made by the members of Van Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği. I accept *dernek* as a recent example of the *dengbêjlik* tradition and aim to examine the ways of existence of women *dengbêj* gathered under the roof of this *dernek* within the context of gender identity.

"Ben sanatsız yaşayamam, sanatsız yaşarsam ölürüm"

Meryem Xan

Giriş

Yazılı kültürden önce var olan ve ona temel oluşturan sözlü kültürler, düşünme ve anlatım biçimleri açısından ortak bazı özellikler gösterirler ve farklı kültürlerde farklı şekillerde örneğin 'rhapsodi', 'trubadur', 'meddah', 'âşık', 'aşug', 'nakkal', 'dengbêj' gibi isimlendirilseler de toplumsal işlevleri açısından benzer olan hafıza aktarıcıları sayesinde nesilden nesile aktarılırlar. Kürt toplumunda hafıza aktarıcıları rolünü *dengbêjler*¹, *çirokbêjler*² ve *stranbêjler*³ üstlenmiştir. Onlar halkın arasında

1- Destan, hikâye gibi her türlü müzikli sözlü anlatıları söyleyen

2- Hikâye-öykü anlatıcısı

3- Müzikal eser icracısı

dolaşarak tarihe tanıklık eder, tarihi olaylardan kahramanlıklara, aşklardan savaşlara, göçlere kadar yaşadıkları, gördükleri ve duydukları her şeyi kendilerine has üsluplarıyla anlatarak Kürtlerin sözlü geleneğini ve kültürünü gelecek kuşaklara taşırlar. *Memê Alan, Sîyabend û Xecê, Zembîlfiroş, Dimdim, Binevşa Narîn û Cembeliyê Hekkarî* gibi birçok klasik halk destanı *dengbêjlik* geleneği ve *dengbêjlerin* güçlü hafızaları sayesinde korunmuş ve yazıya geçirilen ilk sözlü Kürt edebiyatı örnekleri olmuştur.

Kürtlerin sözlü kültürünün temeli olan *dengbêjlik* geleneğinde, kadın *dengbêjlerin* pek azı görünür duyulur olsa da *Lawikê Metînî, Derwêşê Evdî, Ahmedo Ronî* gibi birçok *kilamı*⁴ yazdıkları bilinmektedir. İlk bilinen kadın *dengbêj* olarak, 18. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen ve aynı zamanda şair olan Gulê'nin adı anılmakta ve onun divanlarda erkek *dengbêjlerle* atıştığı söylenmektedir. Gulê'nin yanı sıra aynı dönemde yaşadığı tahmin edilen ve güçlü bir *dengbêj* olduğu söylenen Pero isimli bir kadın *dengbêjden* ve 1900'lerin başında Hakkari'de yaşadığı söylenen Dengbêj Hemîde'den bahsedilmektedir. Bu kadın *dengbêjlerin* ünleri ve hikâyeleri toplumda kulaktan kulağa yayılmıştır ancak kimse seslerini dinlememiştir. Dengbêj Gulê, Pero ve Hemîde hakkındaki hikâye ve bilgiler kadın *dengbêjler* ile yapılan görüşmelerde de dile getirilmiştir. Yakın dönemde yaşayan kadın *dengbêjler* hakkında ise daha çok bilgi mevcuttur ve onların ses kayıtları Erivan ve Bağdat radyolarında yürütülen çalışmalar ile günümüze ulaşmıştır. Erivan ve Bağdat radyosu çevresinde buluşan dönemin aydın ve sanatçıların yaptıkları derlemeler sayesinde Susika Simo, Gulîzar, Cemila Cauş, Kubara Xudo, Meryem Xan, Zadina Şekir, Nevrîn Şerwan, Asliqa Kadir, Ayşe Şan, Elmas Mihemmed, Fatma İsa gibi birçok kadın *dengbêjin* sesinin duyurulması, kayıt altına alınarak arşivlenmesi sağlanmıştır.

Kadın *dengbêjlerin* varoluşlarında, geleneğin kendi içinden gelen kısıtlamalar ile “günah”, “ayıp”, ahlaksız” gibi İslamiyet inancına dayandırılarak ataerkil söylemlerle oluşturulan baskı ve engellemeler belirleyicidir. Geçmişten günümüze süreklilik arzeden bu kısıtlamaların yanı sıra onların bugünkü varoluşları, günümüz koşullarında açığa çıkan yeni ifade biçimleri ile birlikte şekillenmektedir. Bu bağlamda hem günümüzün pratik bir örneği, hem de kadın *dengbêjlerin* ilk dernekleşme faaliyeti olan *Komela Jinên Hûnermend û Dengbêj/Kadın Sanatçıları Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği*, özel bir deneyim olarak değerlendirilmekte ve araştırmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu çalışmada, kadın *dengbêjlerin* sosyal ve sanatsal alanda kendilerini nasıl var ettikleri, dernek üyesi kadın *dengbêjlerle* yapılan derinlemesine mülâkatlardan derlenen bilgilerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma boyunca toplam 15 kişi ile görüşülmüş, söyleşiler yapılmış ve yaklaşık olarak 60 adet şarkı derlenmiştir. Kürtlerin sözlü edebiyatında popüler olan ve farklı varyasyonlarıyla anlatılagelen *Sîyabend û Xecê, Evdalê Zeynîkê-Gulê, Xelîl Beg-Perişan ve Hecî Mîso-Gulê* gibi *kilamlar* hikâyeleriyle birlikte kaydedilmiştir. Yapılan tüm görüşmeler, söyleşiler ve derlemelerin görüntü ve ses kayıtları alınarak arşivlenmiştir. Sonuç olarak bu yazıda, kadın *dengbêjlerle* yapılan mülâkatlar temel alınarak, kadınların şarkı söylemesinin önünde geçmişten günümüze engel oluşturan sebeplerin neler olduğu ve bu engellemelerin hangi söylemlerle oluşturulduğu, geleneğin bugünkü değişen koşullarında kadın *dengbêjlerin* sanatlarını hangi yollarla ve nasıl sürdürdükleri, derneği hangi amaçlarla kurdukları gibi sorulara yanıt aranmıştır.

4- Destan, hikâye gibi her türlü müzikli sözlü anlatılar

Dört bölüm olarak tasarlanan yazının 'Sözlü Geleneksel Anlatım ve Kadın' başlıklı ilk bölümünde, Kürtlerin sözlü geleneği ve kadınların burada nasıl var olduklarına, çalışmaya genel bir çerçeve oluşturması amacıyla değinilmiştir. Devamındaki üç bölümde ise, mülâkatlardan derlenen bilgiler ışığında kadın *dengbêj*lerin deneyimleri anlatılmış, yaşam hikâyelerinden bölümlere yer verilmiş ve onların öznel deneyimleri temelinde *dengbêjlik* geleneğinin toplumsal cinsiyet boyutu ortaya konmuştur.

Sözlü Geleneksel Anlatım ve Kadın

Geleneksel olarak kadınların genellikle ev, mahalle, tarla, bahçe, yayla yollarında ve kına, düğün, nişan, yas ritüelleri ile kendi kültürel ortamlarını oluşturdukları ve buralarda müzikal üretimlerini gerçekleştirdikleri bilinmektedir. İş yaparken söylenenler, ağıtlar, ninniler ve kına-nişan-düğün törenlerinde söylenen; gelin hazırlama, gelin banyosu, gelin uğurlama, gelin getirme, evden çıkarma, anne-kız vedalaşması gibi birçok temada şarkıları kadınlar yazmakta ve acı, hüznün, sevinç, cinsel arzu ve ayrılık gibi her türlü duygularını bu şarkılarda dile getirmektedirler. Kadınlar, sözlü kültür alanındaki bu öznel yaratımlarıyla kendilerini ifade etmenin ve bu sayede de yenilenmenin yollarını bulmaktadır. Onların, toplumsal belleğin oluşması, kültürel birikim ve devamlılığın sağlanmasında üstlendikleri kültürel taşıyıcılık rolü, kendi bireysel varoluşları ile birlikte gerçekleşmektedir.

Öte yandan, cinsiyete dayalı rollerle belirlenmiş toplumda eşit güce ve özgürlüğe sahip olmayan kadının şarkı söylemesi caydırılmaya, engellenmeye çalışılmakta ve kadın şarkı söylemek için babasından, evli ise de kocasından izin almak zorunda bırakılmaktadır. "Kadınların kamusal alana çıkamayışları onların görünmeyen ev içi emeklerinin hâlâ ağırlığını taşıdığını ortaya koymaktadır. Ev içi emek ve bakım yükümlülükleri kadınların eğitim, iş yaşamı, sanat gibi kamusal alanlara erişimlerinin ve oralarda var olmalarının önündeki en büyük engeldir." (İlkkaracan 2012:1-37). Başka bir deyişle;

"patriyarkal aile kadının emeğine hem el koymakta hem de bu emeklerini ve katkılarını görünmez kılmaktadır. Tüm 'aşağıdakiler'in ortak paydası, her birinin kendini boyunduruk altına alan kişi veya kuruma karşı bir direnme stratejisi geliştirmesidir. Öğrenciler okullarda, askerler kışlalarda, kadınlar ise evlerinde benzerlerine yönelirler". (Kandiyoti 1988: 274-290)

Kandiyoti, aile gibi otoriter bir yapı içinde kadının konumunu ve gücünü değerlendirirken kadınların patriyarkal ilişkiler ağı içinde sadece pasif ve boyun eğen kişilikler olmadığını; 'patriyarkal pazarlık' yapan bireyler olduğunu, var olan toplumsal cinsiyet ideolojisi içinde belli anlamlarda güçlü olduklarını ve manevra alanları olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, eve gelen gelin erkek çocuk doğurmakla ev içinde hem statü kazanmakta hem de ekonomik olarak kendisini güvenceye almaktadır. Gençken yaşanan zorluklar zaman içinde kayınvalidelerin gelinleri üzerinde kurdukları otorite ve kontrol ile bir şekilde hafifletilmektedir. Kadınların yaşam döngüsü içinde zamanla değişen güçlerinin doğasının incelenmesi, bir kadının başka bir kadın üzerinde kurduğu egemenlik ilişkisini açığa çıkarmaktadır. Aile içinde kadının gücünün ve otoritesinin doğası ve onların ekonomik bağımlılıkları düşünüldüğünde, Kandiyoti klasik patriyarkal yapı içinde kadınların, güvenliklerini sağlamak için kocalarının ya da oğullarının sevgilerini manipüle ettiklerini öne sürmektedir. Bu durum kadınları tutucu bir eğilim içine sokmakta ve var olan eşitsizlik üzerine kurulu ilişkinin devamlılığına ve içselleştirilmesine yol açmaktadır (Kandiyoti, 1988). Dolayısıyla her ne kadar heteroseksüel erkek egemen

kültür ve toplum yapısının baskı ve engellemeleriyle yaşamak durumunda iseler de, kadınların bu yapıda 'mağdur' olmalarının yanı sıra onun kurulması ve yaşamasına katkıda bulunan aktif özneler olduklarını söylemek gerekir.

Toplumun bir yansıması niteliğinde sözlü kültür alanına dönecek olursak, burada da kadınların konumlanışı çok boyutlu olarak karşımıza çıkmaktadır ve Kürtlerin sözlü geleneğinde de bu böyledir. Kadınlar kendilerine özgü kültürlerini yaşatırlarken hem egemen söylemin yeniden üretilmesi hem de bu söyleme karşı dirençleri ve aykırı duruşları ile birlikte var olurlar. Toplum kurallarına göre yasak olan aşkı yaşamaktan geri durmayan, erotik sözlerle cinsel isteklerini ve cinselliğe davetini tüm açıklığı ile anlatan, haksızlık veya kıskançlık karşısında mutlaka beddua eden ve sosyal mekanizmaların baskısından bir anlamda kurtulma isteği olarak evden kaçan, sevgilisine kul köle olacağını söyleyen, özellikle küçük yaşta ve yaşlı birileri ile zorla evlendirilen, bebeklerini uyuturken söylediği ninnilerde tüm aile üyeleri ile olan açmazlarını dile getirerek çocuğu ile dertleşen ve ona geleceğe ilişkin öğütler veren, sevgilisine hasretini ve ayrılığını dile getiren kadınlar vardır.

Bu bölümün son sözü olarak sözlü gelenek içerisinde kadınların, özellikle kendi bireysel hikâyeleri ve yaratıcılıklarından beslenerek ürettikleri ninniler, ağıtlar, kına-düğün şarkıları, iş şarkıları gibi özel müzikal formlar ile sanatsal varoluşlarını ortaya koyduklarını ve bunları toplumla paylaştıklarını vurgulamak gerekir. Bununla birlikte Allison'ın sözlü gelenek ile oluşturulan kadın imgelerinin toplumsal cinsiyet boyutuna dair tartışmasını hatırlamak da faydalı olacaktır. Allison, 'Folklor ve Fantazi: Kürt Sözlü Geleneğinde Kadınların Sunumu' isimli makalesinde Kürt folklorundaki kadın imgeleri üzerine analizler yaparken, folklor ve toplum arasındaki ilişkinin çok karmaşık olduğunu, folklorun gerçek bir toplumu veya ideal olanı tarif ediyor olabileceğini, folklor ve fanteziye göre kadınların sunulduğu dikkate alındığında, 'kimin fantezisi' sorusunun haklı bir soru olacağını söylemektedir. (Allison 2005: 246-247)

'Rağmen' Şarkı Söyleyen Kadınlar

Yazının bundan sonraki bölümlerinde, kadın *dengbêj*lerin toplumda karşılaştıkları zorluklar ve buna karşı nasıl konumlandıkları, Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği pratiği ile ve gündelik yaşamlarında bunları bizzat deneyimleyen kadın *dengbêj*lerin anlatıları temel alınarak irdelenecektir. Kadınlar, şarkı söylemenin önündeki en büyük engelin patriyarkal toplum baskısı ve dini söylemlerle oluşturulduğunu ve bu baskının hâlâ devam ettiğini ifade etmektedirler:

"Çok insanlarımız var böyle evlerinde sesi güzel bayanlar. Sesi çok güzel, maalesef bizde âdet değil, bir bayan şarkı söylemez. Bir de din tarafından çok eleştiri aldım. İşte 'sen söylüyorsun sesin erkeklere gidiyor, cehenneme gideceksin, şöyle yanacaksın böyle yanacaksın' diye. Ben de diyorum sen ha konuştuğun ha şarkı söyledin, sesin erkeğe gitse benim için fark etmez. Konuşsan da ses gidiyor, şarkı da söylesen ses gidiyor. Yok diyorlar 'sen şarkı söylüyorsun onun için günahdır.' Din de bizim için çok engeldi gerçekten." (Kızıl 2011)

Kadın *dengbêj*lerden Mukaddes, cesaret gösterip söylemekte ısrar etse bile, aile ve çevre baskısının peşini bırakmadığını ve bu duygunun tedirginlik yaratarak sahne performansını olumsuz etkilediğini anlatmaktadır:

“İlk defa çıktım, 500 kişilik salon. Hiç gitmemişim. Mikrofonu verdiler bana, sanki benim bütün ailem orda dizildi, sanki elimi uzatsam dokunacam onlara, öyle bir heyecana, korkuya geldim. Yani ben kimseden korkmam utanmam da, çünkü herkes de 9 aylıktır, kimse de kimseden fazla değil. Ben öyle bir şeye düştüm ki hani dedim aileden biri burda olsa, senin o sahnede ne işin var, diye o milletin içinde bana dese. Veya biri oğluma dese. Bu şeyler bizim içimizde var, hâlâ da var. Hâlâ da olacak, bitmemiş, bitemez de. Bizde bitemez çünkü hep olmuş. Böyle bin türlü şey aklımdan geldi geçti. Gelen bana dese sen niye yaptın, cevabını verebilirim, ağzının payını da verebilirim, ama artık anlamı kalmaz ki. Ama halen daha üzerimizden o şeyi atmamışız. Rahat değilim hâlâ daha.” (Yıldırım 2011)

Günümüz kadın *dengbêj*lerin anlatılarına göre, kadınların şarkı söylemesi önünde geleceğin kendi içinden gelen kısıtlamalar da devam etmektedir. Kadın *dengbêj*ler, erkeklerin kadınları ikinci cins olarak gören bakışından şikâyetçi olduklarını söylemekte, kendi deneyimleri üzerinden bu durumu anlatmaktadırlar:

“Sıkıntı çekmişiz. Bizden habersiz bir yere gitme, bizden habersiz şöyle olmasın böyle olmasın. Ben bir şey söylemezsem sen bir şey yapamazsın gibi tavırları var. Ben serbest gezerim de içerim de arkadaşımı bir yere götürürüm de. Senin hiçbir hakkın yok benim hayatıma karışmaya. Mesela bize çay getirin, sen bayansın geç saatlere kadar dışarıda kalamazsın gibi davranışları oluyor. Bizi de beğenmiyorlar. Siz söylemiyorsunuz, siz bilmiyorsunuz diyorlar, her şeye karışıyorlar. Ben öyle değilim serbest olacak, kimse bana karışamaz. Bu özgürlüğü benim eşim bana vermiş. Bir de benim bir davam var, bir beynim var, kimse bana karışamaz. Herkes de burada eşittir. Kimse kimseye de emir etmeyecek.” (Kızıl 2011)

Kadın *dengbêj*lerin anlatımlarında, *dengbêj*liğin erkek egemen bir alan olarak görüldüğü, kadını ikinci cins olarak algılamadan kaynaklanan toplumsal baskı ve kısıtlamaların günümüzde de devam ettiği ve buna karşın kendilerinin ısrarcı bir tavırla karşı durdukları vurgulanmaktadır. Nitekim, geleneğin içerisinde bir kadın olarak var olabilmeleri ve ön plana çıkabilmelerinde, ‘rağmen’ şarkı söylemekte ısrar eden Meryem Xan, Ayşe Şan ve diğer pek çok günümüz kadın *dengbêj*in hayatında da çok rahatlıkla görülebileceği üzere, onların bireysel mücadeleleri belirleyici olmuştur.

Bugün Şarkı Söylemek

Kadın *dengbêj*lerin bugün hangi koşullarda ve ortamlarda sanatlarını icra edebildiklerine geçmeden önce genel olarak geleneğin ne kadarının korunabildiği ve yaşatılabildiği sorununa değinmek gerekir. Günümüz koşullarında *dengbêj*ler, yaşam gereksinimlerini karşılayabilmek ve geçimlerini sağlayabilmek için daha önce hiç yapmadıkları çiftçilik, temizlik gibi işlerde çalışmak veya *dengbêj*liği tamamen bırakmak zorunda kalmaktadırlar. Yerel yapılanmalar ve kurumlarca örgütlenen kültür merkezleri ve *dengbêj* evleri/*mala dengbêjan*, *dengbêjlik* geleneğini koruma, yaşatma ve genç nesillere aktarma anlamında önemli bir yerde durmaktadır. Ancak, açılan *dengbêj* evlerinde kadın *dengbêj*lerin sayısı oldukça azdır. Öte yandan *dengbêj*ler, *dengbêj*liğe olan ilginin azaldığını, özellikle genç kuşakların bu geleneğe sahip çıkmadığını, ekonomik koşulların zorluğunun gençlerin bu mesleği tercih etmemesinde belirleyici olduğunu, onların daha çok hareketli müzikleri sevdiklerini ve yeni nesilin Kürtçeyi bilmemesinden kaynaklı olarak *kilamları* öğrenemediklerini yakınlıkla dile getirmektedirler. *Dengbêj* evlerinde ağırlıklı olarak orta ve yaşlı kuşağın olması bu kaygıların haklılığını göstermektedir. Bugün *dengbêjlik* geleneğinin yok olma-

ya yüz tuttuğu ve bu geleneğin koşullar itibariyle devrini tamamladığı gibi görüşler de mevcuttur. Fakat bu geleneğin bir biçimi ile varlığını sürdürülebilmesi, edebi, kültürel ürünleri ve Kürtçe müzik alanında yeni müzikal tarz ve üslupların oluşumunu beslemeye devam edebilmesi önemlidir.

Geleneğin içinde bulunduğu olumsuz koşulların ve zorlukların yanı sıra bugün *dengbêjlik* kimliğine, var olan değerlerinin yanı sıra Kürt kimliği ve kültürünün sembolü olarak, siyasi bir anlamın da yüklendiği ve bu kimliğin belli bir popüleritesinin olduğu söylenebilir. Bu anlamda, geleneksel olarak sanatlarını divan ortamlarında icra eden *dengbêjlerin*, günümüzde sahnelerde performanslarını gerçekleştirebilmelerine özel olarak önem verilmektedir. Burada özellikle 90'lı yıllardan beri, Kürt siyasi hareketinin ivmelenmesiyle gelişen politikleşme ve toplumsal örgütlülük sürecinin olumlu etkisinden bahsetmek gerekir. Bu süreçle birlikte Kürtlerin kimlik mücadelesinin bir bileşeni olarak Kürt kadınların, geleneksel mekânları olarak görülen evlerden çıkarak bireysel kimliklerini oluşturmaya, farklı kimliklerle ve kadın bakış açısı ile kamusal alanda konumlanmaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu anlamda görünürlükleri artan kadın *dengbêjler* de, çeşitli festival ve şenliklerde, konser salonlarında ve TV programlarında sahneye çıkmakta, albümlerini-kliplerini yayınlamakta, sanatsal kimlikleriyle kendilerini ifade etmenin yolları ve imkânlarını bulmaktadır.

Örneğin, bugün Van'da düşünlerde solistliğini kadınların yaptığı ve erkek enstrümancılarının eşlik ettiği müzik grupları yaygındır. Bazı düşünlerde kadın solistler özellikle tercih edilmektedir. Eğer beğenilen ve talep edilen bir solist ise gruptan ayrı olarak ücretini almakta ve gelirin tatmin edici olduğu söylenmektedir. Diğer durumda ise erkek müzisyenlerden daha düşük ücrete çalışmaktadırlar. Yapılan görüşmelerde kadın *dengbêjlerin*, düşünlerde söyleyen bu genç kuşak kadın solistleri, geleneği öğrenmeleri ve *kîlam* da okumaları için teşvik ettikleri gözlemlenmiştir. Ancak düşünlerde daha çok ritmik şarkılar tercih edildiğinden -düşün süresince misafirleri eğlendirmek için zengin bir repertuarın olması beklenir- repertuarlar halay ağırlıklıdır ve solistlerin tercihleri de buna göre belirlenmektedir. Kadın solistler gelir elde ederek kendi ayakları üstünde durabilmelerini ve sosyalleşmelerini sağladığı için bu işi yaptıklarını anlatmaktadırlar (Ersöz 2011). Bununla birlikte evlenince bu işi bırakanlar olduğu gibi devam edenler de bulunmaktadır. Kadınların aileleri tarafından desteklenerek bu mesleği sürdürebilmesinde, değişen sosyal koşulların yanı sıra ekonomik gelir elde etmelerinin de ayrıca önemli bir belirleyen olduğunu söylemek gerekir.

Albümleri, klipleri, konserler ve katıldıkları tüm etkinliklerle bir biçimiyle kültür endüstrisiyle de ilişkilenen kadın *dengbêjler* öte yandan, bu ilişkiler ağı içerisinde "piyasalaşma"nın getirdiği olumsuzlukları yaşadıklarını ve ikinci cins muamelesi ile karşılaştıklarını da anlatmaktadırlar. Örneğin *Domamê Domamê, Sînanê Krîv, Evdalê Zeynikê, Xelîlê Xazî ve Gewra Min* isimli albümleri bulunan Dengbêj Gazîn, albüm çalışmaları döneminde stüdyoya girdiğinde saatlerce söyletildiğini, söz verilmesine rağmen teknik düzeltileri yapılmayan bu kayıtlardan, kendi izni olmadan birden fazla kasetin birden piyasaya çıkarıldığını ve bundan da hiçbir maddi gelir elde etmediğini anlatmaktadır. Gazîn, prodüksiyon firmasıyla tartışmaya gittiğinde ise cevap olarak "*burası Unkapanı'dır kurt kapanı, beni yenemezsin, çık git evine*" şeklinde kadını aşağılayıcı bir söylemle karşılaşmış, maddi ve manevi açıdan haksızlığa uğramıştır.

Kadınların Cevabı:**Van Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği**

Yaklaşık 90 yıl önce Meryem Xan'ın şarkı söylediği için evini terk etmek zorunda kalması, Ayşe Şan'ın şarkı söylediği için ailesi tarafından tehdit edilmesi ve dışlanması, Dengbêj Gazî'nin ilk albümü çıktığında bunu etrafındaki herkesten saklamak zorunda kalması, Dengbêj Mukaddes'in bugün halen sahnede söylerken ailesinin psikolojik baskısını üzerinde hissetmesi, geçmişten günümüze değişen toplum yapılarına rağmen kadını ikinci cins olarak gören bakışın değişmediğini göstermektedir. Bu anlamda, 2011 yılının Kasım ayında Van merkezde altı kadın *dengbêj*in dayanışma çerçevesinde ve kolektif bir bilinçle örgütledikleri *Komela Jinên Hünermend û Dengbêj*/Kadın Sanatçıları Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, geleneğe biçim veren kopuşların bir örneği ve tüm bu kısıtlamalara yanıt niteliğinde özel bir deneyim olarak karışımıza çıkmaktadır.

Gündelik konuşmalarında hem Kürtçeyi hem Türkçeyi kullanan kadınlar, 35 kadın üyesi olan dernekte 2011 yılının bahar ayları boyunca Kürtçe, bağlama, gitar ve *dengbêj*lik kursları verildiğini ancak *dengbêj*liği öğrenmek için Kürtçe dil kursunu özellikle açtıklarını söylemektedirler. Kadınlar ayrıca 8 Mart 2011 'Dünya Kadınlar Günü'nde ve 2011 yaz döneminde olmak üzere derneğin kamusal ortamda ilk faaliyetleri olması ve tanıtımı anlamında önemli olan iki tane de etkinlik düzenlediler. Derneğin kurucularından Dengbêj Gazî'nin amaçlarını, "her *dengbêj*de bir hazine var. Şimdi erkekler sokakta oturuyor, desen bir şarkı *kilam* söyle hemen söyleyecek ama bayan öyle değil, bayanın içinde hep gizli kalmış, amacımız bunu açığa çıkarmak. Yani bayan artık ortaya çıksın, kendini ifade etsin, sanatını geliştirsin ve insanlara, dünyaya tanıtsın diye biz bu derneği açtık" (Kızıl 2011) diyerek ifade etmektedir.

Dengbêj Mukaddes de kadınlar olarak bir araya gelme nedenlerini şöyle anlatmaktadır:

"Ben sadece yazdığım *kilamlar* ortada kalmamasını istedim. Kürt kültürüne katkı olsun istedim. Belki birileri görür, duyar, bir menfaati olur. Kürt kültürü, kadını, biz çok ezilmişiz. Kadın olarak hepimiz de ezilmişiz. Dedik ki kendi başımıza yapalım, başımızın çaresine bakalım. Kendimizi vereceğiz, nereye kadar götürürsek istiyoruz. Halkımıza da insanımıza da burada gençlere de bir şey vermesini istiyoruz. Gençleri de yetiştirmek, ders vermesi de, şarkı okuması da, derdi olan benim gibi binlerce kadın var. Hâlâ korkudan buraya gelip şarkı söyleyemeyen birçok kadın. Burayı okullaştırmayı istiyoruz. Yani elimizden geleni yapacağız. Vaz da geçmeyiz. Ben müzikten vazgeçmem. Canımdan vazgeçerim, müzikten zaten vazgeçmem. Bu dernek olmasa da ben vazgeçmem. Dernek bugün de kapansa ben hayatta müziği bırakmam. Ben 12 yaşından şimdiye kadar müzikle uğraşmışım, konuşmuşum, söylemişim, e bu saatten sonra bırakacak değilim, ben bıraksam da o beni bırakmaz." (Yıldırım 2011)

Kadınlar kurdukları dernek sayesinde yeni *kilamlar* çalışmakta, birbirlerine öğretmekte, aynı zamanda da bestelerini ve müzikal üretimlerini paylaşmaktadırlar. Görüşmede de Meryem erken yaşta kaybettiği kocası, Mukaddes 12 yaşında iken babası yaşında bir adamla evlendirilmesi üzerine yaptığı besteleri söylediler. Kadınlar, bireysel yaşantılarından beslenerek ürettikleri bu bestelerin yanı sıra 8 Mart Dünya Kadınlar Günü ve diğer güncel politik gündemlere dair de yeni besteler üreterek bunları kamusal alanda paylaşıyorlar. Van'lı kadın *dengbêj*ler, Temmuz 2011'de *kilamlardan* oluşan *Komela Jinên Serhedê*/Serhat Kadın Grubu isimli bir albüm de çıkardılar.

2012 yılının Ekim ve Kasım aylarında yaşanan depremler dolayısıyla dernek faaliyetlerini durdurmak zorunda kalan kadın *dengbêj*ler, yakın dönemde çalışmalarını yeniden örgütlemeye çalışmaktadırlar.

Sonuç ve Değerlendirme

*Dengbêj*lik geleneğinden gelen kısıtlamalar ile geleneksel aile ideolojisi ve dini temelli kısıtlamalar, geleneğe biçim veren ve bugün de kadın *dengbêj*lerin 'rağmen' şarkı söylemesi önünde süreklilik arz eden olumsuz etkenlerdir. Temelde kadını ikinci cins olarak gören bu yaklaşımlardan dolayı tıpkı geçmişte olduğu gibi günümüzde de 'kadın *dengbêj*' olmak oldukça zordur ve tüm bu olumsuzluklarla başetmeyi gerektirmektedir. Kadın *dengbêj*ler, erkek *dengbêj*ler ile birlikte çalışmaktan edindikleri deneyimlerden yola çıkarak, onları erkek egemen bakış açısını devam ettirdikleri için eleştirmekte ve bir karşı duruş olarak kadın *dengbêj* kültürünü yaşatmaya çalışmaktadırlar.

Anlatılarında hem Kürt kimliğinin hem de kadın olmanın kendilerine bazı sorumluluklar yüklediğini söyleyen kadın *dengbêj*ler, kadınların her zaman ezildiğini ve bunu bertaraf etmek için dayanışmaları gerektiğini vurgulamaktadırlar. Kadınlar, dernek ve amaçları üzerine konuşurken, Kürt kültürünü ve dilini korumak, tanınır hale getirmek, genç kuşaklara aktarmak, bu kültüre sahip çıkmak ve bir nebze de olsa katkı sunmak istediklerini özellikle dile getirmektedirler.

Bireysel yaşanmışlıklarını bestelerinde işleyerek aynı zamanda kadına dair sorunları gündeme getiren ve toplumsallaştıran kadın *dengbêj*lerin kimliklerinde, yaşam pratiklerindeki bireysel mücadele ve hikâyelerinin güçlendirici etkisi olduğu görülmektedir. Meryem Xan'ın 'ben sanatsız yaşayamam, sanatsız yaşarsam ölüyorum' ve Dengbêj Mukaddes'in ifadeleri onların bu konudaki ısrarlarını çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Ben çözdüm kırdım zincirleri de, hepsini kopardım. Dikenlerin yolunu da ben gittim. Artık bu saatten sonra kimse bana karışamaz, hayat benimdir. Girmişim burda iki tane şarkı okumuşum ne olmuş yani. Ben bunu istiyorum kardeşim, benim elimden niye alıyorsun, veremem. Sen alsan da ben veremem. Müdahale edeceğim ömür boyu. Kimse ne fikrimi, ne hissimi, ne şarkımı hiçbir şeyimi bu saatten sonra elimden alamaz." (Yıldırım 2011)

Yapılan bu araştırma neticesinde; değişen sosyo-ekonomik-politik ortamın, kimlik mücadelesinin, modernleşmenin ve teknolojideki gelişmelerin etkisiyle geleneğe biçim veren kopuşların yaşandığı, kadın *dengbêj*lerin sanatsal kimlikleriyle kendilerini ifade edebilme ve kamusallaşma imkânlarının arttığı görülmektedir. Bu anlamda günümüzün pratik bir örneği ve kadın *dengbêj*lerin ilk dernekleşme faaliyeti olan, aynı zamanda kadın *dengbêj*lerin dayanışma çerçevesinde ve kolektif bir bilinçle örgütledikleri Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği, kalıplaşmış toplumsal rollere belli noktalarda karşı duruşların hayata geçirildiği özel bir deneyim olarak değerlendirilmektedir.

Son söz olarak, Kadın Sanatçılar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği'nin faaliyet alanlarına, temsil ettiği kültürel konuma, müzik ile ilişkilene biçimlerine bakıldığında, kadın *dengbêj*lerin burada var olma şekillerinin, 'piyasa' ve 'profesyonel' işleyişin dayattığı koşullar ve durumlar ile geleneksel-kültürel olan arasında gerçekleştiği söylenebilir.

Referanslar

- İlkkaracan, İpek. 2012. "Why so few Women in the Labor Market in Turkey" *Feminist Economics*, 18 (1): 1-37
- Kandiyoti, Deniz. 1988. "Bargaining with Patriarchy" *Gender and Society*, 2 (3): 274-290.
- Allison, Christine. 2005. "Folklor ve Fantezi: Kürt Sözlü Geleneğinde Kadınların Sunumu" *Devletsiz Ulusun Kadınları/Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar*, ed. Shahrzad Mojab: 246-247. İstanbul: Avesta Yayıncılık.
- Öztürk, Selda. 2012. "Kadın Kimliği Bağlamında Kültürel Bellek Ve Van Merkezdeki Kadın Dengbêjliği Yansımaları" Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: Türkiye.

Diskografi

Hivroj Müzik Yapım. 2011. *Komela Jinên Serhedê*. Van.

Kişisel Görüşmeler

- Kızıl, Raziye (Dengbêj Gazîn): 20 Haziran 2011-Van
- Yıldırım, Mukaddes (Dengbêj Mukaddes): 20 Haziran 2011-Van
- Ersöz, Kevser: 20 Temmuz 2011-Van